

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

*Рысбаев Сулайман,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Толубай кызы Кызжибек,
аспирант,
Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

**БАЛАНЫН ОКУРМАНДЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ
«КИТЕПКӨЙ БАЛАНЫН МОДЕЛИ» ТУУРАЛУУ**

*Рысбаев Сулайман,
доктор педагогических наук, профессор,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Толубай кызы Кызжибек,
аспирант,
Кыргызско-Узбекский Международный университет имени Б. Сыдыкова,
Кыргызская Республика, город Ош*

**О «МОДЕЛИ КНИЖНОГО РЕБЕНКА» В ФОРМИРОВАНИИ
ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У РЕБЕНКА**

*Rysbaev Sulaiman,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Tolubay kyzy Kyzzhibek,
Graduate Student,
Kyrgyz-Uzbek International University named after Batyrally Sydykov,
Kyrgyz Republic, Osh city*

**ABOUT THE «MODEL OF A BOOK CHILD» THE FORMATION
OF A CHILD'S READING ACTIVITY**

Аннотация: Макалада баланын китеп тууралуу кеп болот. Китеп окууну өнүктүрүүсүнүн калыптанышы, анын өнүгүшү рүүгө өбөлгө болор окуу-нормативдик жана жана өнүгүүсүнүн түрдүү этаптары уюштуруу иштеринин мааниси, анын

илимий-методикалык жол-жоболору айтылат. Эрте жаш курагынан тарта баланын окууга көнүгүүсүнүн шарттары, анын талаптары ачылган. Ошондон улам, баланын окурмандык сабатынын, ишмердиги жана китепкөй баланын модели деген түшүнүккө келген жана ал түшүнүк ар тарабынан негизделген.

Аннотация: В данной статье речь пойдет о формировании читательских навыков у ребенка, а также об этапах его развития. А также в статье авторами подробно изложены значения научно-методических, учебно-нормативных и организационных работ, которые способствуют развитию читательских навыков у ребенка.

Annotation: The article will tell about the formation of a child reading books, his development and various stages of development. The importance of educational, normative and organizational work, its scientific and methodological procedures that contribute to the development of reading are outlined. From an early age, the conditions for teaching a child to read and his requirements are revealed. Because of this, the child came to the concept of reading literacy, activity and the book model of the child and justified this concept in every possible way.

Түйүндүү сөздөр: китеп окуунун мааниси, баланын жаш курагы, окуу сабаттуулугу, окурмандык, окурмандык компетенттүүлүк, окурмандык ишмердик, китепкөй бала, китепкөй баланын модели, китеп окууга үйрөтүүчү иш-чаралар.

Ключевые слова: важность чтения, возраст ребенка, читательская грамотность, компетентность, читательская деятельность, книжный ребенок, мероприятия, способствующие формированию и расширению читательского кругозора, интересов, увлечения.

Key words: the importance of reading, the age of the child, reading literacy, readability, reading competence, reading activity, book child, book child model, reading learning activities.

Киришүү. Ар кандай стилдеги жана тематикадагы текст балага чөйрөнү таанууга, көз карашын кеңейтүүгө, рухий дүйнөсүн байытууга, андан ары ойлонтуу аркылуу ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө жана турмуштук көз караштарын калыптандырууга жетелейт. Ал үчүн бирде публицистикалык, бирде илимий-популярдуу, бирде таанытуучулук, бирде көркөм адабий стилдеги тексттер бирин-бири толуктап, жогоруда айткан багыттарда кызмат кылат. Бирок ошонун баарын өзүнө камтыган бир стилдеги чыгарма – бул, көркөм-адабий чыгарма болуп саналат. Ал жогоруда атап өткөн бардык багытка жана максатка кызмат кылат. Демек, адам үчүн көркөм чыгарманын ролу өзгөчө жана анын ордун эч кандай башка адабият толуктай албайт жана адам тумушун көркөм адабий чыгармасыз элестетүүгө мүмкүн эмес.

Көркөм адабият мектепте адабият сабактарында окулуу менен, баланын акыл жөндөмүн дагы, адеп-ахлактык сапаттарын дагы жана да эстетикалык сезим- туюмдарын да бирге калыптандырууну көздөө менен өзгөчөлөнүп турат.

Ушул тараптан алганда мектептеги Адабий окуу сабагы башталгыч класста төмөндөгүдөй кызматты аткаары белгиленген, атап айтканда: «Адабий окуу окуучулардын текстти шар, туура, сезимдүү окуп, окуганын кайра айтып берүүсү, тексттеги тиешелүү суроолорго жооп берүүсү менен чектелбестен, алардын окуганындагы негизги ойду бөлүп көрсөтүп, окуганын бөлүктөргө ажыратып план түзүп, тиешелүү деңгээлде көркөм сөз каражаттарына талдоо жасай билип, текстти өзгөртүп, өз алдынча чыгарма жаратып, окуп талдоого алган текст менен жаңы чыгарманын ортосундагы байланышты ача билүүсүнө жетиштирүүнү өзүнө алат» [1, 37-б.].

Изилдөөнүн максаты. Баланы окууга үйрөтүү ар кандай стилдеги жана тематикадагы текст балага чөйрөнү таанууга, көз карашын кеңейтүүгө, рухий дүйнөсүн байытууга, андан ары ойлонтуу аркылуу ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө, көркөм адабиятты

мектепте окутуу менен, баланын акыл жөндөмүн дагы, адеп-ахлактык сапаттарын жана эстетикалык сезим туюмдарын аныктоо.

Изилдөөнүн методу. Илимий методикалык педагогикалык адабияттарды изилдөө жана талдоо. Байкоо, пикир алышуу, маалыматтарды иштеп чыгуу ыкмалары.

Негизги мазмуну. Ошентсе дагы, көркөм адабий текст менен башка стилдеги тексттерди интеграциялап колдонуу менен, мугалим баланын ар тараптан ойлоону жөндөмүн жана түшүнүгүн да толуктап өнүктүрө алат.

Бул иш-аракет башталгыч мектептен эле ырааттуу түрдө калыптана башташы керек. Антпесе, жогорку класста кеч болуп калат. Андай иш-аракеттер айрым методикалык кадамдар аркылуу ишке ашмакчу.

Мындагы биринчи кадам: баланы окуу техникасына үйрөтүү болмокчу. Ал төмөндөгүдөй ырааттуу кадамдар менен ишке ашмакчы:

Анын кадамдары төмөндөгүдөй, тактап айтканда, окуу техникасын өзөштүрүү, анын белгилери булар:

- тамгаларды толук таанып-билүүсү, алардын кандай тыбышты берерин жана бирин-биринен туура ажыратып, артикуляциялык белгилерине жараша туура айтуу;

- муундук таблицаны колдонуу менен, муундап окууга көнүгүү, окшош муундардын ички музыкалуулугуна жараша туура-так окуу;

- талдоо-жыйноо методу аркылуу жөнөкөй, андан соң татаал сөздөрдү туура окууга жетишүү;

- сөз айкаштарды, андан соң, сүйлөмдөрдү мазмунуна жана кыраатына жараша туура окууга үйрөнүү;

- андан соң, эң жөнөкөй тексттен тартып окууга машыгуу.

Бул кезде балдар сүйлөм ичиндеги сөздөрдү ыргагына жана мазмунуна ылайык ырааттуу, үзбөй, жогоруда айтылгандай, адегенде, сүйлөмдүн ички логикасын сактап, муундап, муундап-сөздөп, андан сөздөп жана сөздөп-сөз айкаштап сабаттуу окууга машыгат. Ошону менен бирге, тексттеги

ойду түшүнөт, окуунун бирдей ыргагын сактап окууга жатыгат. Мына ошентип, баланын окуу техникасы ырааттуу жана максаттуу түрдө калыптанат.

Ошентсе да, баланын окууга кызыгуусу калыптанбаса, окуу ишмердиги жана окуу компетенттүүлүгү калыптанат деген ишенимге келүүгө болбойт. Андыктан, баланын окууга болгон кызыгуусун билүү, анын белгилерин, анын критерийлерин байкообуз керек. Балким, ал:

- баланын тексттин мазмунунда кандай маалымат бар экендигине болгон кызыгуудан башталар;

- тексттеги айтылган ойго болгон оң эмоциянын ойгонуусу;

- тексттеги айтылган ойго баланын ички рефлексиясынын пайда болуусу;

- тексттеги маалыматка тартылуу, ага андан дагы да керектүү маалыматты алууга болгон тартылуунун болушу.

Ошондуктан, мугалим жана ата-эне баланы окууга кызыктыруу үчүн анын курагына, кызыгуусуна жакын жана кызыктырууга мүмкүн болгон, жан дүйнөсүн ойгото турган, анан да окууга жеңил тексттен баштоо керек.

Мындай иш-аракеттер баланын эрте жаш курагынан баштап, тестиер, жеткинчек, андан ары өспүрүм курактарында китепке кызыгуусун жараткан бир «учкундун пайда болуусу», ошол учкундан ары окууга болгон «кызыгуунун жалыны» тутанышы, тактап айтканда, окууга кызыгуусу өнүгө баштаары шексиз.

Ошондон тартып, балада окууга болгон төмөндөгүдөй сезимдер ойгонуусу башталмакчы:

- үйдө өзүнүн жакшы көргөн китеби пайда болот, аны колунан түшүрбөй калат, куурчагына көрсөтөт, куурчагына окуп бергиси келет, куурчагы да китеп окугусу келет деген ой жаралат, демек, мындан балада алгач ирет «менин китебим» деген түшүнүк пайда болот;

- үйдөгү китептердин катарына бала өзүнүн китебин коёт, ошол жерден дайым тапкысы келет, көп китептердин арасында

өзүнүн жакшы көргөн китебинин болуусун каалайт, ошондон тартып, «менин китеп текчем» деген түшүнүк балада пайда болот;

- китеп окууга оң эмоциясы калыптана баштайт, т.а. балада «китеп окуганды жакшы көрөм» деген сезим пайда болот;

- окуган китептерин текчесине тизип алат, эми дагы да көп китептери болуусун каалайт, анан «менин китептерим көп» деп башкаларга мактанат;

- өзү буга чейин окуган, окуп жатыгып калган «оңой» окуган китебин кайрадан окугусу келет, «бул китеп жакшы» деген тандоосу башталат;

- курдаштары менен аңгемелешүү аркылуу алардын да жакшы китепти окуса деген тилеги пайда болот, башкаларга да окууну сунуштайт. Мына бул белгилер баланын окуу ишмердигинин башталышынын белгилери, т.а. көрсөткүчтөрү болмокчу.

Албетте, баланын китеп окуусу анын жаш курагына жана окуган классына да тыкыс байланышта болору белгилүү. Баланын бөбөк, тестиер, жеткинчек жана өспүрүм курактарында мына ошол мүмкүнчүлүктөрүнө жараша мамиле жасоо өтө маанилүү экендигин психологдор ачык-айкын түшүндүрүшөт. Бул иштер – баланы окууга үйрөтүүнүн этаптары деген түшүнүк менен түшүндүрүлмөкчү. Алар кандай этаптар жана анын мүнөздөмөлөрү кандай болмокчу?

Биринчи этап: Бул этап эки бөлүктөн турмакчы. Биринчи бөлүгү – эрте курак, т.а. *Наристе курак, 3-4 жаш.* Бул куракта балдар сүрөттүү китептерди колуна алып, сүрөттөрүнө көңүл коюп, китепти оң-терс кармаган учурларын өзүлөрү текшере билип, буюмдардын өң-түсүн так айтып, сүрөттөрдү түр калем менен боёп калышат, чоң китептерден көрөкчө, «кичинекей китептерди» жакшы көрүшөт. Жан-жаныбарлардын аттарын ажыратып таанып, аларга образдуу мамиле жасашат, ошолордун кыймыл-аракеттерин, үндөрүн туурашат, кыялданышат, кыялында чоң кишилер жасай албагандарды жасагылары келет.

Биринчи этаптын экинчи бөлүгү: *Бөбөк курак, 5-6 жаш.* Бул куракта балдар

төмөндөгүдөй иш-аракеттерге жарап калышат:

- бакчада тарбиячынын берген тапшырмасы боюнча төрт сап, сегиз сап жөнөкөй ырларды жаттап айтууга жарап калат;

- сүрөттүү китептерди колуна алып, буюмдарды, жан-жаныбарлардын аттарын айтып, алардын аттарына келген тамгаларды ажыратып айтууга жарап калышат;

- алфавиттин жөнөкөй тамгаларын басма элементи менен жазып, жөнөкөй сөздөрдү окууга жетишишет.

- окуп берген сөздөрдү, сүйлөмдөрдү, чакан ырларды кайталап айтып, окуп берген чакан жомоктун сюжетин кайталап беришет;

- окуп берген жомоктор менен күлкүлүү аңгемелерден өзүлөрүн издешет, көбүнчө, аңгемеден көрөкчө, жомокторду жакшы көрүшөт; кичинекей китепчелерден көрөкчө, форматы чоңураак китепти жактырышат;

- жашылча-жемиштер, үй жаныбарлары, кийим-кечелер жана идиш-аяктар тууралуу сүрөттөрдү жакын көрүшөт, аларды боёшот, сүрөттөп айта алышат, алар табышмактарды жандыра алышат. Ошондуктан, бул наристе (3-4 жаш) жана бөбөк (5-6 жаш) китеп окууга *үйрөтүүгө даярдык көрүү курагы болуп* саналганы менен көңүлгө алынуусу кажет.

Экинчи этап: *Тестиер курак, 7-9 жаш.*

Бул куракта балдар мектепке келип, тамга таанып, чакан тексттерди өз алдынча окуп калышат. Китептерден табияттын сүрөттөрүнө, жапайы жан-жаныбарлар менен канаттуулардын жашоосуна кызыгуусу башталат, алар тууралуу жомокторго кызыгып, табиятка жана адамга туура мамилени калыптандырган чакан аңгемелерди окугусу келип, жакшы менен жаман сапаттарды ажыратып түшүндүргөн ырларды кызыгып жаттап айтып калышат. Мына ушуну менен тестиер курак китеп окууга жатыктыруучу баштапкы этап катары көрүнөт да, тамга таанып, окууга үйрөнгөн кези, албетте, китеп *окууга көнүктүрүүчү бааштапкы (7-9 жаш) мезгил* ушул болуп саналат.

Үчүнчү этап: *Жеткинчек курак, 10-12 жаш.* Бул куракта балдардын кызыгуулары ар тараптуу болуп, акырындап көз карашы, ою калыптана баштайт, жакшы үлгүнү туурап, өзүнүн кинодон жана окуган китебинен таанышкан оң каармандарын туурап, жүрүм-турумдун жакшы-жаман, туура-туура эмес экенин талдап, дүйнө тууралуу жана табышмактуу керемет нерселер жөнүндө сүйлөшүп жана ойлонуп, жаңыча эрежени күтө баштайт. Окуялуу, кызыктуу чакан аңгемелерди, баяндарды окуп калышат.

Бул «китеп менен азыктанган» курагында бала китептеги насаат сөздөрдү, элдик акылды, үлгү образдарды китеп аркылуу кабыл алып, жүрүм-турум адебине, мамиле адебине, сүйлөө адебине, мекенди сүйүү адебине, табиятты кастарлоо адебине ж.б. үйрөнөт, анын адепки түшүнүктөрүн алат.

Төртүнчү этап: *Өспүрүм курак, 13-15 жаш.* Бул курак балдардын жаш өзгөчөлүгүндө өзгөчө баалануучу курак болуп саналат, ал учурунда балдар психологиялык-физиологиялык жана акыл менен адеп-ахлактык жактан өзгөрүү мезгилине келип, айланага, адамдарга башкача көз менен кароо мезгили башталып, турмуштан нравалык-этикалык идеалдарын тандап, тарыхый-эпикалык баатырлардын образдарынан өзүлөрүнүн образын издеп, фантастикалуу чыгармаларды окууну жактырап, кыялданып ой жүгүртүп калышат. Ошого ылайык тарыхый жана эпикалык баатырлардын өмүр баяндары тууралуу жана фантастикалык каармандар тууралуу китептерди окууга кызыгуусу артат.

Бул кездеги «үлгү менен азыктанган» курагында бала эми мугалимине, анын сөздөрүнө сын көз менен карап, турмуштук кырдаалдарга өз алдынча баа берип, жаккан образдарды издеп, мыкты үлгүлөргө карап өз алдынча «түздөнүп», жаккан каармандары тууралуу достору менен пикир алышып, өз ой-пикирин билдире баштайт. Ошондуктан, *жеткинчек курак (10-12 жаш) жана өспүрүм курак (13-15 жаш)* балдарды китеп окууга үйрөтүүдөгү активдүү мезгил болуп саналат.

«Окуу ишмердигинин модели» аттуу макаласында методист О.В. Литвиненко сунуш кылган модель тууралуу деп жазат:

1. Окуу чөйрөсүн түзүү: баланын каалоосу, максат коюу, китеп тандоо, ырааттуулукка салуу;

2. Окуу процесси: окуунун жүрүшү, карап чыгуу, тереңдетип окуу, окууну турукташтыруу;

3. Окуунун жыйынтыктары: ойлорду жазуу, библиография түзүү, конспектилөө [2].

Сунушталуучу шарттар. Ушундай шарттарды жүзөгө ашырууда, адегенде, анын даярдоочу иш-чараларын жүргүзүү керек – деп эсептейбиз, ал үчүн төмөндөгүлөрдү сунуштайбыз, т.а. класста баланын китеп окуусун уюштуруучу уюштуруу-педагогикалык иш-чаралар, китеп окуунун түрдүү формалары колдонулушу шарт. Алар:

1) «Мугалим менен окуучу» формасы, демек, мугалим окуп, бала аны ээрчип, кайталап, тилин жатыктырып, окуу техникасын байытат, өстүрөт.

2) «Окуучу менен окуучу» формасы, мында мугалимден кийин эки окуучунун бири окуп, экинчиси ээрчийт, же бир окуучу окуп, экинчиси анын токтогон жеринен улантып, бирин-бири сүрөп, окуу техникасына машыгышат.

3) «Тайпада окуу» формасы, мында бир тайпадагы балдар бири окуганын кийинкилер улантышат, туура окубай жатса, же ката окуп жатса, аны түзөтүшөт, такташат, образдуу, сезимдүү окуп машыгышат.

4) «Класста жалпы жамааттык (фронталдык) окуу», мында берилген текстти жамаат менен, хор түрүндө окуп, жалпы тил жатыктырышат.

5) «Окуучунун өз бет алдынча» китеп окуусу, мында ар бир окуучу буга чейинки иштерди эми өз алдынча аткарышат, өз алдынча машыгуу менен окуу көндүмдөрүн өстүрөт, окуганынын мазмунуна үнүлө карап, түшүнүгүн жалпыга айтып берет.

6) «Китепканачы менен окуучу» формасы, мында китепканачы балдардын китеп окуусун уюштурат, окуу техникасын, анын ичинен так, туура, муундап, шар, көркөм,

образдуу, сезимдүү, түшүнүп ж.б. окуу боюнча конкурс, викторина өткөрөт, жеңүүчүлөрдү сыйлайт.

7) «Ата-эне менен окуучу» формасы, мында ата-эне да баланын китеп окуусуна катышат, үйдө бирге окушат, ата-энесинин окуганын бала кайталап ээрчип окуйт, окуганынын мазмунун айтып берет, өзү окуп түшүнгөнүн айтат ж.б. [3, 41-б.].

Мына ушундай окуулар менен бирге, класстан тышкы убакта да төмөндөгүдөй китеп окууну уюштуруу иштери аткарылса максатка ылайык келет. Мисалы:

1) Мектепте педагогикалык *бирдиктүү китеп окуу саясатын* жүргүзүү иши колго алынса, ал үчүн:

- жуманын бир күнүн «*Китеп окуу күнү*» катары белгилөө, ошол күнү ар бир бала эки барак болсо да китеп окуп, алар тууралуу аңгемелешүүлөр жүргүзүлсө;

- башталгыч класстарда күн сайын сабак алдында «*Беш мүнөт окуу*» салтын жайылтуу, аны методикалык жактан максаттуу уюштуруу; мунун өзү балдардын туруктуу китеп окуусун кенже курактан тартып активдештирмек;

- китеп окуу конференцияларын, викториналарды, чыгармачыл кечелерди ырааттуу жүргүзүү;

- адабият сабактарында «*Автор сабак өтөт*» деген ыкманы жана авторлор менен жолугушууларды өткөрүү; мындай сабактар жана жолугушуулар мугалимдин сабагынан да кыйла кызыктуу, баалуу, жугумдуу, таасирдүү болмок;

2) *Китеп окуу декадаларын* өткөрүп туруу да китеп окууну өнүктүрүүгө өбөлгө түзмөк;

3) *Викториналарды* уюштуруу;

4) Китеп окуу *конференцияларын* өткөрүү;

5) *Адабий кечелерди* өткөрүү;

6) *Китеп окуу күндөлүгүн* уюштуруу;

7) «*Жомок фестивалын*» өткөрүү, ал аркылуу жомокторду инценировкалоо, каармандардын сөзү көркөм айтуу, образдарын түзүү, муляждарын жасоо, сүрөттөрүн тартуу ж.б. иштер балдардын китепке болгон кызыгууларын сөзсүз арттырмак;

8) Жазуучулар менен жолугушуу кечелерин өткөрүү.

Бул иштер мектепте окуучулардын китепке болгон ырааттуу мамилесин түптөп да, бекемдеп да, өнүктүрүп да отурмак.

Окуу ишмердиги ырааттуу жүзөгө аша койбос ишмердик экени белгилүү. Анткени бала, «чү» дегенде эле китепти колуна алып, «окурмандык жолго» түшүп кетпейт, анын кыйла тепкичтери бар. Анын эң негизгиси – баланын өз алдынча окууга багыт алышы. Бул туурасында практик мугалим М.Асанова «окуучуларды өз алдынча информациялык окуу ишмердүүлүгүнүн негизги этаптары» катары: максат коюу, пландаштыруу, ишке ашыруу, көзөмөлдөө, оңдоо, түзөтүү, ишмердүүлүктү баалоо» [4, 33-б.] аттуу уюштуруу иштерин белгилеген. Демек, баланы китеп окууга көнүктүрүүчү жана аны активдештирүүчү мезгилдерди ырааттуулукка салуу гана ишти максаттуу жана иреттүү жүзөгө ашырат.

Негизги мазмуну. Баланын китеп окуу компетенттүүлүгүнүн калыптануу мезгилдери тууралуу төмөндөгүлөрдү да эске алалы. «Баланы 3 жаштан 6 жашка чейин өстүрүүнүн «Балалык» программасында бул курактагы балдардын организминин тез өнүгөрү, «айрыкча, байланыштуу кеби активдүү болору, чакан аңгеменин мазмунун кайра айтып бере алары, оюнчуктары, оюндары жана турмушундагы болуп өткөн окуяларды айтып бере алары көрсөтүлгөн [5, 73-б.]. Ошондуктан, бул курактагы балдар менен иштөөнүн методдору катары булар сунушталган: улуулардын окуп берүүсү, кайра айтып берүү, сүрөт боюнча аңгеме түзүү, оюнчук тууралуу сүрөттөп айтып берүү, түрдүү суроолор боюнча аңгемелешүү, иллюстрацияларды бирге көрүү, театралдаштырылган оюндарды пландаштырууга болот [5, 75-б.]. Бирок баланы курактык өзгөчөлүктөрүнө жараша, төмөндөгүдөй бөлүштүрүп иш жүргүзүү анын келечектүүлүгүн көрсөтөрү шексиз, тактап айтканда, жогоруда айтып өткөн «моделге» жараша жана да балдардын курактык өзгөчөлүктөрүнө ылайык, бир нече этаптарда

иш алып баруу жакшы натыйжага алып бармакчы. Мисалы:

1. Даярдоочу этап: наристе (3-4 жаш) жана бөбөк (5-6 жаш) китепти таанытуу жана китеп окууга үйрөтүүгө даярдоочу курак;

2. Баштооч этап: тестиер мезгилинде китеп окууга көнүктүрүүчү баштапкы (7-9 жаш) мезгил;

3. Активдештирүүчү этап: жеткинчек курак (10-12 жаш) активдештирүүчү этап;

4. Өнүктүрүүчү этап: өспүрүм курак (13-15 жаш) китеп окууга үйрөтүүдөгү активдүү мезгил.

Эми ушуларга карап, баланын жашкурагына жараша аткарылуучу иштерге жана алардын көндүмдөрүнө карап, «Китепкөй баланын модели» жана анын калыптануу этаптары деп мүнөздөөгө негиз жаралат. Эми анын «өнүгүү этаптарын» төмөндө кененирээк кеп кылалы.

1. Даярдоочу этап: Наристе (3-4 жаш) жана бөбөк (5-6 жаш) мезгили, китеп окууга үйрөтүүгө даярдоочу курак: бул, тамга таанытуу этабы, тамга элементтерин үйрөтүү мезгили, тамгалардын бири-биринен ажыратып таануу учуру, тамгаларды артикуляциясына жараша туура окууга машыктыруу, тамгалардын фигурасын башка предметтер менен окшоштуруп, түшүнүктөрүн бекемдөө мезгили.

Бул мезгилде мындай иштерге балдар жарап калышат, анын ичинде:

а) китепке болгон мамилесинде:

- китеп деген эмне экенин билишет;
- китепти журнал, альбом жана гезиттен айырмалап калышат;
- китепти оң жана тескери кармаганын билишет;
- китепти тытпай, айрыбай, булгабай, аяр мамиле жасаганга көнүгүп калышат;

б) китептин жасалгасына мамилеси:

- китептин кооз же кооз эмес экенине көңүл коюп, тандай алышат;
- китептеги сүрөттөргө көңүл коюп, предметтерди, жан-жаныбарларды атап айтышат;

- сүрөттөрдү таанып, аларга жараша боёк менен туура боёгонго башыгып калышат;

в) китептин мазмунуна жараша мамилеси:

- тамгалардын бир катарын таанып, жазууга көнүгө башташат;

- тааныш тамгаларына карап, китептин атын, ичиндеги чоң темаларды окуп калышат;

- китептеги чоң тамгалар менен жазылган тексттин саптарын ээрчип, жаттап алган ырларын тексттен таап калышат;

- эң жөнөкөй сөздөрдү тааныш тамгаларына жараша окуп калышат;

- тамгаларды басма түрүндө колдонуу менен жөнөкөй сөздөрдү жана өзүнүн атын жазууга көнүгүшөт;

г) китеп менен иштөөгө машыгуусу:

- жөнөкөй сөздөрдү ата-энесинин жана тарбиячынын жетеги менен үнүн чыгарып окууга жарап калышат;

- майда текстти өз алдынча окуп үйрөнүүгө кызыгуусу түптөлөт;

- ата-энеси же тарбиячысы окуп берген жомокту же кызыктуу аңгемени мазмунуна, анын каармандарынын сөздөрүнө маани берип, эмоционалдык мамилеси жаралат;

- китептен укканын түшүнүп, аңгемелешүүгө көнүгө башташат;

- сөз байлыгы түптөлө баштайт.

2. Баштоочу этап: Тестиер мезгилинде китеп окууга көнүктүрүүчү баштапкы (7-9 жаш) мезгил. Бул мезгилде мындай иштерге балдар жарап калышат, анын ичинде,

а) сабаттуу окуу боюнча:

- сабаттуу окуусу калыптана баштайт;
- чакан текстти өз алдынча окуганга көнүгө башташат;
- өз алдынча окуу тажрыйбасы түзүлө баштайт;

б) окуганына жасаган мамилеси боюнча:

- мугалимдин жардамы жана байкоосу менен сүйлөмдөгү жана тексттеги айтылган ойдун мазмунун, идеясын түшүнүүгө багыт алат;

- чакан ырдын мазмунун эмне тууралуу экенин жалпылап айтууга машыгып калат;

в) окуганынын мазмунун түшүнүүсү:

• чакан аңгеменин эмне тууралуу экенин түшүнүп калат;

• чакан жомоктун ким, эмне жөнүндө экендигин түшүндүрүп бере башташат;

• чыгармадагы эмоционалдуу учурларга эмоционалдуу мамиле жасап, кайта элестүү айтып бере алышат;

• ыр түрүндөгү чыгарманы, жомоктогу каармандын кебин эмоционалдуу айтып машыгып калышат;

• өз алдынча окууга кызыгуусу ойгоно баштайт.

3. Активдештирүүчү этап. Жеткинчек курак (10-12 жаш) китеп окууга үйрөтүүдөгү активдүү мезгил.

а) окууга мамилеси:

• окууга оң эмоциясынын калыптана башташы;

• окуу ишине түздөн-түз аралашып, китеп окуу чөйрөсүнө кириши;

• жакшы көргөн китептеринин болушу;

• окууну каалоо сезиминин түзүлө башташы.

б) окууга машыгуу деңгээли:

• сабаттуу окууга жетишип калуусу,

• окуу техникасынын калыптанып калуусу;

• өз алдынча китеп окуй баштоосу;

• окуган ырларын жатка көркөм айтып машыгып калышы;

• окуган жомокторунун каармандарынын ролун аткарып, инсценировкалоого аралашып калышы;

в) адабиятка сезим-туюму:

• адабий жанрдын бир түрүнө кызыгуусунун калыптанышы (мисалы, жомокко, ырга);

• сүйүктүү образынын болушу;

• окуган Адабият китебинен бир канча чыгарманы жактыруу менен, «мага жагат» деген сезимдин калыптанышы;

• айрым жазуучулардын аттарын биллип, «чыгармасын окудум» деген ой туюмунун бекемделе башташы;

• «кичинекей окурман» болуу деген сезими жаралышы;

• айрым окуучунун ыр жазууга далалат кылып калышы;

• окуган чыгармасы тууралуу тартылган иллюстрацияларга кызыгуусу артат;

• окуган чыгармасынын мультфильм жана кинофильм вариантын көрөт, аларды салыштырып, билимин толуктайт.

4. Өнүктүрүүчү этап. Өспүрүм курак (13-15 жаш) китеп окууга үйрөтүүдөгү өнүктүрүүчү мезгил. Бул кезде окуучулар төмөндөгүдөй көндүмдөргө калыптанып калышат:

а) Окууга мамилеси боюнча:

• окуу – билим алуунун негизги булагы экенин түшүнүп калышат;

• окуу – окуучунун негизги иши экенин туюп калышат;

• активдүү окуу менен, өзүн башкалардын алдында көрсөтүп калышат;

• окууга кызыгуу менен, окууну жаңылык алуунун каражаты экенин биллип калышат жана окуганын жаңылык катары башкалар менен бөлүшүп калышат;

б) Окуунун мүнөзү:

• шар, көрктүү, сезимдүү окушат;

• каармандардын образын түзүп, сценкаларга активдүү катышышат;

• класстан тышкаркы, мектептен тышкаркы иш-чараларга катышып, активдүүлүгүн көрсөтүп калышат.

в) Адабиятка мамилеси:

• адабий жанрларды туура түшүнүп, кайсы жанрдагы чыгарманы окуу сезими калыптанат;

• жазуучулук эмне экенин билүүгө кызыктар болуп, жазуучу менен жолугууну, аны менен сүйлөшүүнү каалашат;

• өзүлөрү да чакан ыр, жомок жазууга кызыгуусу ынтызар болушат;

• окугусу келген китепи кызыгуу менен тандоосу;

• адабий-чыгармачылык сезимдери ойгонот;

• китепти таза сактайт, өзүнүн китеп текчеси болот, айрылган, тытылган китепти оңдоп-түзөйт, «дарылайт»;

• китеп окууну «рухий керектөө» катары сезими калыптана баштайт.

Корутунду. Мына ошентип баланы окууга үйрөтүү ар кандай стилдеги жана тематикадагы текст балага чөйрөнү таанууга, көз карашын кеңейтүүгө, рухий дүйнөсүн байытууга, андан ары ойлонтuu аркылуу ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө, көркөм адабиятты мектепте окутуу менен, баланын акыл жөндөмүн дагы, адеп-ахлактык сапаттарын жана эстетикалык сезим туюмдарын изилдөөдө аныктагандай бул «этаптар» психолог Выготскийдин «баланын акыл-сезиминин жакынкы өнүгүү зоналарын» эске салат, ошентсе да, «окуучунун компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдө анын «өнүгүү зоналарын аныктоо» аны менен туруктуу иштөө зарылдыгы илимий жактан негизделет.

Мына ушундай этаптар, белгилер, критерийлер, баланын окууга болгон мамилеси, кызыгуусу, калыптана баштаган компетенттүүлүктөрү – «*баланын китепкөйлүк моделин*» элестетет. Албетте, мындай моделге баланын ээ болуусу үчүн көптөгөн жогоркудай иш-аракеттердин жүзөгө ашуусу керек болмокчу.

Адабияттар:

1. Токтомамбетов А. Башталгыч класстардын программалары. Адабий окуу предметинин программасы. – Б., 2017. – 17 б.
2. [Электронный ресурс] <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/chtenie/2014/02/05/sushchnost-ponyatiya-chitatelskaya-samostoyatelnost>
3. Рысбаев С. Баланын китеп окуусун уюштуруу технологиялары. – Б., 2022. – 220 бет.
4. Асанова М. Окуучулардын өз алдынча окуу ишмердигин калыптандырууда электрондук окуу китептеринин ролу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – №2 (51). – С. 30-34.
5. Баланы 3 жаштан 6 жашка чейин өстүрүүнүн «Балалык» программасы. – Бишкек, 2017. – 127 б.